

CJBB176 Co je fonologie?
Anton Poludněv

1916 – Albert Sechehaye a Charles Bally vydávají univerzitní přednášky Ferdinanda de Saussura jako *Kurs obecné lingvistiky (Cours de linguistique générale)*.

De Saussure nazíral jazyk z hlediska tří dichotomií:

- I. Langue : parole
- II. Synchronie : diachronie
- III. Syntagmatika : paradigmatica

Neautentický de Saussure: fonetika = dnešní diachronní fonologie, fonologie = dnešní fonetika.

- (1) „*Fonetika je věda historická, analyzuje události, proměny a pohybuje se v čase. Fonologie je mimo čas, neboť mechanismus artikulace zůstává stále podobný sám sobě (Saussure 2007:67).*“

To mu zabraňovalo rozlišovat mezi hláskou a fonémem.

- (2) Foném je „[...] úhrn akustických vjemů a artikulačních pohybů (Saussure 2007:72).“

Fonologické otázky byly poprvé propracovány systematicky v Pražském lingvistickém kroužku (PLK). Předchůdce PLK:

- *Kazaňská škola*: Jan Baudouin de Courtenay, Mikołaj Kruszewski.
- *Leningradská (petrohradská) škola*: Lev Vladimirovič Ščerba.
- *Ženevská škola*: Ferdinand de Saussure.

Američtí deskriptivisté (hlavně Leonard Bloomfield) dospěli k poznání zásad fonologie nezávisle.

Fonologové z PLK: Vilém Mathesius, Bohumil Trnka, Josef Vachek, kníže Nikolaj Sergejevič Trubeckoj, Roman Osipovič Jakobson a další.

1939 – posmrtně vycházejí Trubeckého *Základy fonologie (Grundzüge der Phonologie)* jako 9. svazek *Travaux du Cercle linguistique de Prague*.

- Vztah FONOLOGIE : FONETIKA se zakládá na dichotomii LANGUE : PAROLE. Fonologie se zabývá zkoumáním jazykového systému (LANGUE), fonetika – zkoumáním individuálního projevu (PAROLE). Dichotomie DIACHRONIE : SYNCHRONIE není součástí definice.
- Foném je definován čistě jazykově jako elementární jednotka označující stránky znaku (viz fonemická fonologie).
- Paradigmatický proud (substanční koncepce): strukturace inventáře podle distinktivní funkce.

Trubeckoj definoval fonologické opozice z hlediska distinktivních rysů.

- (3) „[...] foném je úhrn fonologicky relevantních rysů vlastních danému zvukovému útvaru (Trubeckoj 2010:45).“

Fonologická opozice – zvukový protiklad, který může měnit význam dvou slov daného jazyka.

/d/ den : /s/ sen

Nefonologická opozice (fonologicky irelevantní) – zvukový protiklad, který nemá schopnost měnit význam dvou slov daného jazyka.

[m] tra[m]vaj : [ŋ] tra[ŋ]vaj

Konstantní (stálá) opozice: opozice je fonologicky relevantní ve všech hláskových postaveních možných v příslušném jazyce. Opozice /d/ : /s/ se v češtině neneutralizuje.

/d : s/ den : sen

Neutralizovatelná (zrušitelná) opozice: opozice je fonologicky relevantní jen v jistém kontextu a ve všech jiných kontextech je neschopna rozlišovat význam slov sama o sobě.

/d : t/ le[d]u : le[t]u, le[t] : le[t]

Neutralizace: v určitém kontextu jsou fonologicky relevantní jen ty fonické vlastnosti, které jsou oběma členům daného protikladu společné ⇒ **archifoném**. Všude, kde se stírá rozdíl mezi korelativním párem, se vyskytuje archifoném. Ten je pro korelativní pár jenom jeden; pro znělostní korelaci tradičně používáme neznělý /T/, ačkoliv ten se může realizovat i jako [d]: sva[d]ba. Archifoném tedy není reprezentantem skutečné (ne)znělosti, nýbrž konstatováním, že v dané pozici rys [(ne)znělý] je irelevantní.

/d : t : T/ le[d]u : le[t]u : le/T/

sva[d]ba = sva/T/ba

/d/ = [alveolární, okluzivní, znělý] /d/ → [d]

/t/ = [alveolární, okluzivní, neznělý] /t/ → [t]

/T/ = [alveolární, okluzivní] /T/ → [t], [d]

(→ znamená realizace)

Vokál – komponent, jehož alofony mají schopnost tvořit slabiku.

Konsonant – takový komponent, jehož primární realizace je *svahem* slabiky.

Bibliografie

ČERNÝ, J. (1996). *Dějiny lingvistiky*. Olomouc : Votobia. 517 s. ISBN 80-85885-96-4.

KOŘÍNEK, J. M. & A. ERHART (2000). *Úvod do fonologie*. Praha : Academia. 139 s. ISBN 80-200-0230-8.

SAUSSURE, F. DE. (2007). *Kurs obecné lingvistiky*. Vyd. 3., upr., v nakl. Academia 2. Praha : Academia. ISBN 978-80-200-1568-6.

TRUBECKOJ, N. S. (2010). *Osnovy fonologie*. Přeložil z němčiny A. A. Cholodovič. 3., oprav. vyd. Moskva : LKI. 336 s. ISBN 978-5-382-01061-8.